

NICOLAI WINTHER-NIELSEN

LÆSEGUIDE TIL

**GAMMEL
TESTAMENTE**

KOLON

Indhold

Forord	7	De profetiske skrifter.	134
Læseguide til Gammel Testamente	9	Esajas' Bog	136
Overblik over Gammel Testamente	12	Jeremias' Bog	144
Mosebøgerne	14	Klagesangene	151
Første Mosebog	16	Ezekiels Bog	152
Anden Mosebog	24	Daniels Bog.	160
Tredje Mosebog	30	Hoseas' Bog.	162
Fjerde Mosebog	36	Joels Bog	165
Femte Mosebog	42	Amos' Bog	166
De historiske skrifter	48	Obadias' Bog.	167
Josvabogen	50	Jonas' Bog	168
Dommerbogen	54	Mikas Bog	169
Ruths Bog	58	Nahums Bog	171
Første og Anden Samuelsbog	60	Habakkuks Bog	172
Kongetiden	68	Sefanias' Bog	173
Første og Anden Kongebog	70	Haggajs Bog	174
Første og Anden Krønikebog	78	Zakarias' Bog	175
Ezras Bog og Nehemias' Bog	86	Malakias' Bog.	178
Esters Bog	90	Bibliografi	181
Poesi og visdom	92	Noter	190
Jobs Bog	94		
Salmernes Bog	102		
Ordsprogenes Bog	124		
Prædikerens Bog	130		
Højsangen	132		

Forord

Halvtreds års forskning på dåse? Det mindste om det meste? Kondenseret bibelindføring? Bibellæserens daglige øjenåbner? Tekstens triumf over teorierne? En NIV Study Bible på dansk?

Mange forskellige betegnelser kunne sættes på denne guide. Men der er ét mål med det hele. Læseguide er den faglige betegnelse for ressourcer, som understøtter studerendes tekstbaserede læring. I få sætninger skal en bibellæser kunne læse lige akkurat det, der skal til for at få inspiration og lyst til at læse videre i Gammel Testamente. Jeg har skrevet bogen, så bibellæseren kan have den liggende ved siden af sig og hurtigt få et overblik over et bibelsk skrift. Jeg har tillige skrevet den ud fra *less is more*-princippet, og for at præsentationerne kunne rummes på et opslag, er mange forklaringer blevet afkortet, og meget er blevet fravalgt.

Kuglerne til bogen blev støbt allerede ved årtusindskiftet, da jeg begyndte at tilbyde teologistuderende på Menighedsfakultetet (MF) en gennemlæsning af hele Gammel Testamente på 39 uger. Det blev et populært kursus, og allerede i 2003 begyndte jeg at tilbyde kurset online. Rådata til bogen og dens læsninger blev udarbejdet på holdene i 2003-2005 på Dansk Bibel-Institut (DBI). I en årrække helt frem til 2012 brugte jeg den som guide i en meget meningsfuld undervisning af DBI's førsteårsstuderende, der fik læst Bibelen igennem, samtidig med at de blev ført ind i fagets problematik.

Bogen er skrevet ud fra min livslange passion for at give essentiel hjælp til bibellæsere, som ønsker at læse hele Gammel Testamente igennem. Jeg har haft det privilegium at kunne arbejde med nørdede studier i et langt liv som forsker; nu skal der betales tilbage i form af denne udgivelse. Her er den fløde, jeg kan skumme fra mine mange år som underviser i faget indføring i Gammel Testamente.

Men Kolons intention er ikke glemt. Det er en bog for »teologi- og religionsstuderende samt i øvrigt teologisk og kirkeligt interesserede.« Der er studerende, som brænder efter at få guidning til læsning af Gammel Testamente. Jeg har derfor skrevet bogen, så den kan bruges som en lærebog og et opslagsværk, men jeg er gået let hen over diskussionen af de kritiske teorier, som slet ikke kan rummes inden for bogens rammer. Jeg læser Bibelen på dens egne forudsætninger, og hvis teorier har større interesse end teksternes eget univers, er dette *ikke* bogen. Jeg tager dog hele tiden hensyn til faglig viden, og jeg har opfyldt studerendes ønske om at få en guide til de mest anvendelige kommentarer, som en studerende bør købe. Derfor er der sidst i bogen bibliografiske hints og fagligt orienterede noter. Bogen er også meget bevidst skrevet inden for en klassisk åbenbaringsontologisk teologisk position, og den er skrevet i Augustins ånd: *Tolle et lege* – frit omskrevet til: *Læs og lær!* Hvis bogen kan pege væk fra sig selv og ind i Gammel Testaments forunderlige tekstunivers, er den lykkedes!

Målgruppen er dog meget bredere end de studerende. Den er skrevet til inspiration og vejledning for alle seriøse læsere af Gammel Testaments tekster. Mine ideallæsere er alle, som måtte ønske at få et godt og superkort overblik over bøgerne og teksterne i Gammel Testamente. En primær målgruppe er de læsere, som forhåbentlig i de kommende år vil følge min onlineundervisning og blive inspireret til at stille rigtig gode spørgsmål til mine forklaringer i vores diskussionsforum og ved vores onlinemøder. Sidst, men ikke mindst, er den skrevet til alle Dansk Bibel-Instituts gavmilde venner, som har støttet os i snart 50 år. Jeg har skrevet bogen i bøn og håb om, at DBIs givere vil føle, at det er en lille tak fra mig for de mange millioner, de trofast har ofret på os

år efter år, fordi de ønskede at Bibelen skulle læses og bruges.

En person fortjener en ubeskrivelig stor og uendelig dyb tak: min kloge kone, Margrethe Den Første og Eneste, som har inspireret mig, finansieret mig og styret mig lige siden 1977, da hun gav mig sit ja. Hun har fundet sig i et langt liv med en distræt professortype som mig. Hun har betalt for denne bog og alle mine andre nørderier med uendelig mange timers alenetid – nogle gange alene om børnene og opgaverne i månedsvis. Hun ønskede sig en kristen mand, som kunne inspirere hende til bibellæsning og kristenliv. Denne bog er den bedste gave, jeg kan finde på at give. Jeg dedikerer den til dig, kære kone, og håber, at du vil stille rigtig mange gode spørgsmål til teksterne og mig – også i de kommende år! Må vores børn og børnebørn lære af din tro og læsning!

Der er også en anden Margrethe, som fortjener tak: Undervisningsassistent Margrethe Bang Rye Kofod har spillet en kolossal stor rolle for bogens tilblivelse. Hun har været min kritiske ideallæser og medarbejder, som igen og igen har udfordret mig på problematiske formuleringer, huller, unøjagtigheder og alt muligt andet, og det er ikke mindst takket være hende, at der er færre fejl i bogen, end jeg kunne have frygtet. Hun er gået ind i redigeringsarbejdet, som om det var hendes eget værk, og hun har brugt i hundredvis af timer på opgaven uden at få en krone for det. Tak, Margrethe, for denne store indsats, og tak for fællesskabet om læring og læsning. Dit efternavn BRK passer til dig – det er de tre konso-

nanter i det hebraiske verbum, som betyder velsignelse! Tak også for, at du organiserede det, som du har kaldt »rettehæren«, så alle skriftsteder og kommentarerne kunne blive tjekket efter. Og tak til vores trofaste tropper, særligt Bernd Schneider, som har tjekket skrifthenvisningerne i langt de fleste opslag, og tak også til Agnete Grunth og Vilmer Jensen for jeres bidrag. Endelig også en tak til Margrethes mor, Annelise Rye Clausen, som har tjekket sprog og kommaer i hele bogen før aflevering.

Sidst, men ikke mindst, en tak til Kolon for at være villig til at udgive bogen. Tak til daværende forlagschef Holger Skovenborg samt Jens Bruun Kofoed, Christian Canu Højgaard og alle andre, der var med til at sige god for projektet – det var ikke en selvfølge, at et forlag turde binde an med opgaven! Forlagsredaktør Jacob Bank Møller fortjener en meget stor tak for redigeringsarbejdet i nogle hektiske måneder – tak, at du var villig til at arbejde så hårdt for, at bogen kunne komme ud til undervisningsstarten i august!

Jeg skylder mange læsere en stor tak. Steen Hjelmblink arbejdede med på den første udgave for over 15 år siden og har spurgt til bogen lige siden. Tak også til alle andre, der var med på at diskutere Gammel Testamente i timerne på MF og DBI. Og ikke mindst tak til en trofast flok i Emdrup Kirke, som var villige til at deltage i bibelmaraton, bibelfællesskab og andre aktiviteter, der gav mig inspiration til at læse Gammel Testamente i et trosfællesskab med andre passionerede kristne.

*Nicolai Winther-Nielsen,
Grundlovsdag 2021*

Læseguide til Gammel Testamente

Bibellæsning er i dag en stor udfordring, fordi der ikke længere er så stor bibelkundskab i kulturen. At læse og forstå Gammel Testamente kræver overblik, forståelse og basal viden, som læseren nemt skal kunne skaffe sig.

Konceptet

Gammel Testaments kulturhistoriske betydning. Jesus og apostlene og den tidlige kristne kirke voksede op med Gammel Testamente som deres hellige skrift, og de tolkede Jesu gerning og forkyndelse i lys af disse bøger. Den kristne kirke har fulgt de første kristne i deres anerkendelse af jødernes bibel som deres guddommelige autoritet for lære og liv. Derfor udgør Gammel Testamente den første og største del af Bibelen med omkring 78 % af det samlede værk. Historisk kristendom har med få og sjældne undtagelser lige siden vedkendt sig sine rødder i Gammel Testaments gudsforståelse og teologi, om end praksis ikke altid lever op til idealet.

Gammel Testaments kulturhistoriske betydning. Som turist på en ny destination kan det være svært at få udbytte af oplevelsen, hvis man ikke på forhånd orienterer sig i en god guide, der giver en kortfattet og lettilgængelig information om stedet og dets seværdigheder. Den rejsende kan da planlægge turen og udnytte tiden optimalt til at opleve de ting, der har størst personlig relevans og interesse. Rejsebeskrivelsen skal skabe et godt grundlag for at værdsætte mødet med mennesker, leve sig ind i historien og kulturen og få et indtryk af de store og epokegørende tanker, som blev formuleret på denne lokalitet. Det er en sådan totaloplevelse, jeg har tilstræbt at give ved at skrive denne guide. Jeg går ind i min rolle som tour guide både som en erfaren medlæser og som specialist i studiet af Gammel Testamente, så mange kan stifte bekendtskab med verdens

mest læste bog ved at læse den fra ende til anden og gøre det med størst muligt udbytte. Min drøm er, at guiden gør det enkelt og overkommeligt at finde frem til de bibelske bøgernes attraktioner og perler.

En guide for læsere. Trods sin fundamentale betydning som Bibelens substantielle grundlag og hoveddel er Gammel Testamente den mest ukendte del af Bibelen og også kulturhistorisk den mest udfordrende del. Nutidige læsere i en helt anden tid og kultur har brug for baggrundsviden og forklaring for at få læst hele denne del af Bibelen igennem. Til dette formål har læseren brug for gode oversættelser, opslagsværker, fortolkninger og fremstillinger, men mest af alt for en kortfattet og koncentreret fremstilling af basale oplysninger og spændende vinkler, som kan åbne de enkelte bøger og deres tekster op. Målet med guiden har været at begrænse omfanget så meget, at vejledningen ikke hæmmer det primære arbejde med at læse bibelteksterne. Det er både en hindring, idet meget essentielt må udelades, men det er også en force, idet en sådan fremstilling kan give et hurtigt overblik over en bog, sammenfatte tankegangen og fremhæve vigtige pointer i teksterne. Sigtet er hele tiden at etablere broer tilbage til tidligere læste tekster, således at der igennem lange daglige læsefaser akkumuleres en fortrolighed med teksterne og en evne til at grave dybere og gøre nye overraskende opdagelser. Guiden skal hjælpe læseren til på ganske kort tid at oparbejde en personlig og bibelsk læserkompetence, så det bliver en berigelse at dykke ned i bibelteksterne.

Guidens udformning

Indledning til de enkelte bøger. For hvert enkelt skrift gennemgås det mest relevante stof til orientering om skriftets *komposition, kontekst og kernebudskab*. Disse

tre hovedbegreber er valgt, for at læseren hurtigt skal kunne orientere sig og informationen være ensartet og overskuelig. Små bibelske bøger omtales alene under disse tre overskrifter, og de præsenteres derfor alene med begrænset information, da læsningen af en lille bog er en begrænset opgave.

Komposition. For hver bog gives først en indledende sammenfatning af bogen; dernæst præsenteres bogens *struktur*, hvor bogens inddeling i hovedafsnit begrundes – indimellem med flere tolkningsforslag, som kendte forskere har foreslået. Derefter følger korte beskrivelser af *form* med vægt på de vigtigste genrer. Til slut beskrives i afsnittet *litterære træk*, hvilke særlige stilistiske finesser den pågældende bog benytter sig af, og som læseren kan have udbytte af at lægge mærke til undervejs på læserejsten.

Kontekst. Under dette punkt orienteres for hvert enkelt skrift om nogle nøgledata: (1) *Forfatteren*, hvis dette er kendt i den bibelske tradition. (2) *Historien*, hvor det handler om at relatere bogen til en bestemt periode i Israels historie, sådan som denne periode og de historiske omstændigheder er beskrevet i bibelteksterne. (3) *Baggrund* anvendes til at give information fra skriftlige kilder eller arkæologiske udgravninger i Israel eller Den Nære Orient.

Kernebudskab. Den typiske læser vil utvivlsomt være interesseret i at tilegne sig de guddommelige budskaber, poetiske perler og store tanker, som Gammel Testamente formidler. For at præsentere et helbibelsk perspektiv over bogen præsenteres først skriftets *Hovedsigte*, hvor bogens bærende tanker forklares på baggrund af dens opbygning og historiske forankring. Dernæst udpeges under *Temaer* nogle særligt vigtige teologiske emner, som er værd at lægge mærke til under læsningen af bogen. Under *Ny Testamente* nævnes, hvordan det enkelte skrift anvendes af Jesus og apostlene, så Kristus og kirken hele tiden kan tænkes med ind i refleksionen over Gammel Testaments

brug i kirkelig og personlig praksis. Læsning giver til slut nogle få enkle råd til læseren, før rejsen begynder.

Kommentar. På hvert opslag gives et overblik over ofte henimod 20 kapitler for de store bibelske bøger vedkommende, men ud fra naturlige opdelinger af indholdet. Dermed får læseren korte dryp for hvert enkelt kapitel og lidt mere forklaring omkring essentielle elementer i en tekst. Målet er at give læseren mulighed for at danne sig et hurtigt overblik over hovedessensen i kapitlerne og at pirre nysgerrigheden og skabe videbegærlighed med en kort forklaring. Læseren kan herefter selv orientere sig i kommentarer eller andre ressourcer med andre perspektiver.

Oversigter. De korte kommentarer til bøgerne og teksterne er ledsaget af oversigter, som viser hovedafsnit og underafsnit gennem indrykning af tekst fra væsentligt til mindre væsentligt. For hver dobbeltside gives en oversigt over de kapitler, der kommenteres i teksten. Der bruges romertal for hovedafsnit, IN/In for Indledning og AF/AF for Afslutning.

Tekstinddelingen: Bog, kapitel, vers

IN Indledning hovedafsnit (X,x-Y,y)
 I Første hovedafsnit (X,x-Y,y)
 . In Indledning underafsnit (X,x-Y,y)
 . . 1 Første underafsnit (X,x-Y,y)
 . . . 1 Første underinddeling
 . Af Afslutning underafsnit (X,x-Y,y)
 AF Afslutning hovedafsnit (X,x-Y,y)

Hebraiske ord. Når den hebraiske tekst citeres direkte, bruges Bible Online Learner, som er tilgængelig for læseren på <https://bibleol.3bmoodle.dk/>.

Guidens faglige grundlag

Akademisk baggrund. Guiden bygger på forskning i Gammel Testamente, men overlader den indgående videnskabelige diskussion til andre værker, hvor der er plads til den fyldestgørende diskussion af de ofte meget

komplerede spørgsmål, som drøftes i forskningen. Min egen inspiration stammer fra mange forskellige værker. Som ung teolog og underviser hentede jeg stor inspiration i Brevard S. Childs (1979) kanoniske metode, men den afgørende inspiration fik jeg fra den teologiske og litterære tilgang hos Paul House (1998). Forcen i hans tilgang er, at Gammel Testaments budskab præsenteres tekst for tekst og bog for bog, så teksternes egen kontekst og forkyndelse står skarpest mulig. Dermed får læseren en bedre fornemmelse for hver enkelt bogs egen historiske og litterære stemme frem for en eller anden teoretisk eller læremæssig overbygning eller et system, som kan blive en hæmsko for arbejdet med teksten på dens egne betingelser. I årenes løb har jeg arbejdet med mange forskellige indledninger, som har præget min tænkning, forskning og undervisning. Det vigtigste værk i nyere tid er Hess (2016).¹

Litterært og teologisk fokus. I fremstillingen referer jeg kun meget sporadisk til kritiske teorier, som har til sigte at opsplitte bibeltekster i arbitrære kilder, lag, traditioner, redaktioner og genbrug uden klare objektive kriterier eller litterært tilgængeligt kilde-materiale. Derfor inddrager jeg heller ikke de tidligere historisk-kritiske omtolkninger af Israels historie, og jeg er grundlæggende enig med Lemche (2008) i hans opgør med denne forsknings cirkelslutninger. I denne korte indledning kan jeg dog ikke føre en diskussion om, hvorfor jeg ikke mener at Juda Rige, kongetidens Jerusalem eller de bibelske skikkelser er ren fiktion fra de sidste århundreder før Kristi fødsel. Selv afviser jeg rekonstruktioner med sindrige forudsætninger og fokuserer i stedet for på kommunikation af teksterne på deres egne præmisser (Winther-Nielsen 2009). Jeg er med årene også blevet stadig mere overbevist om, at vi i en postkristen tidsepoke ikke længere har brug for en modernistisk tankegang og hel-

ler ikke for den positivistiske historieforsknings spændetrøje. I stedet er opgaven i dag at tage læseren med tilbage og ind i den tabte bibelske verden. I fremstillingen giver jeg derfor alene korte rids af det bibelhistoriske billede, som teksterne forudsætter. Desuden forudsætter jeg også det positive kildehistoriske arbejde med Israels historie, som min kollega Jens Bruun Kofoed (2005) i sin afhandling og efterfølgende forskningsproduktion har arbejdet på. Af hensyn til interesserede læsere henviser jeg dog til Kitchen (2003), Arnold og Hess (2014), Provan, Long og Longman (2015) og andre. Sidst, men ikke mindst, er jeg dybt inspireret af Bermans (2008, 2017, 2020) arbejder. Jeg tror grundlæggende, at læseren af en *guide* er bedst tjent med den rene vare, som er skrifternes eget billede af de historiske begivenheder og sporadiske historiske og arkæologiske forklaringer til belysning af de enkelte bøger.

Pædagogisk dannelsesprojekt. Guiden tog sin spæde begyndelse ved årtusindskiftet. I foråret 2000 fik jeg den idé at læse hele Gammel Testamente igennem sammen med et hold teologistuderende på Menighedsfakultetet i Aarhus. Da læsningen blev et tilløbsstykke, arbejdede jeg videre på at træne de studerende i at læse bibeltekster i stedet for den sekundærlitteratur, der ofte kommer til at dominere teologiuddannelsen på bekostning af bibelteksten. Jeg fandt ud af, at hele Gammel Testamente kan læses igennem på 39 uger med fire kapitler på hverdage og fire salmer på lørdage. Fra 2003 frem til 2012 opbyggede jeg online-ressourcer og oplevede forcen i et helt års læsning af bibelteksterne som baggrund for teologisk refleksion, dannelse og nyorientering. Jeg er stadig overbevist om, at den dybeste prægning sker i en engageret og nysgerrig læsning af bibelteksterne, hvor kirkelige og aktuelle spørgsmål kan bringes i spil som led i skabelsen af de basale bibelske læsefærdigheder.

Overblik over Gammel Testamente

Den store samling af 39 bøger i Gammel Testamente er den første del af den kristne bibel. Gammel Testamente indeholder en varieret, kanonisk og autoritativ litteratursamling fra det gamle Israels og den tidlige jødedomms lange historie.

Komposition

Struktur. Gammel Testaments kanon, *De hellige Skrifter* (2 Tim 3,15), Den Hebraiske Bibel, Den Gamle Aftale – kært barn har mange navne – findes i to traditioner med mindre afvigelser (oversigt 1). Jødedommens kanon har en tredeling, der forkortes *Tanakh* efter forbogstaverne *t*, *n* og *kh* i de hebraiske navne for de tre hovedgrupper inden for kanon, Loven (*Tora*), Profeterne (*Neviim*) og Skrifterne (*Khetuvim*). Denne kanon bruges i de videnskabelige studieudgaver på hebraisk og i mange fremstillinger af Gammel Testamente. Vores danske bibel indeholder de samme bøger som den hebraiske kanon, men bøgernes rækkefølge er overtaget fra den græske oversættelse. I luthersk tradition anses de apokryfe bøger fra den græske kanon som skrifter, der er læsværdige, men uden samme autoritet og inspiration som de kanoniske bøger.

Litterære træk. Gammel Testamente er historien om Guds grundåbenbaring (Mose-loven) og gerning med sit folk i landet (Profeterne). Skrifterne har bønner (Salmernes Bog), overvejelser og reaktioner på lidelsens problem (Jobs Bog), kærlighedspoesi (Højsangen), livsvisdom (Ordsprogenes Bog) og filosofi (Prædikerens Bog).

Kontekst

Forfatter. Gammel Testamente forudsætter ligesom Ny Testamente, at Gud i disse bøger taler igennem mennesker i særlige situationer, men samtidig også at mennesker med Guds autoritet og inspiration tænker, drøm-

mer og skriver ud fra deres individuelle forudsætninger og personlige udrustning. Bibelen er dybt præget af menneskers stil, kultur og tradition og af Guds væsen, viden og vilje. I mange tilfælde nedtones den menneskelige forfatters rolle dog helt, så Guds stemme er den dominerende, men bogen forankres altid kulturhistorisk. Forskningen beskæftiger sig indgående med forfatterproblemet, men en bibelsk og teologisk nærlæsning har et andet fokus.

Historien. Gammel Testamente fortæller historien fra verdens skabelse og frem til tiden efter bortførelsen. Israels historie begynder med Abrahams kald og folkets udfrielse fra Egypten og pagten i Sinaj. Israels historie i landet inddeles helt naturligt i dommertiden, kongetiden og efterreksilsk tid.

Baggrund. Denne kanoniske samling af vidt forskellige bøger er forankret i en fremmed tid og verden og spænder over mindst 1000 års kultur- og litteraturhistorie i og uden for Israel.² Kanondannelsen finder sted i århundrederne forud for Kristi fødsel. Kanon afspejler ligesom Ny Testamente livet og det traditionelle samfund i Den Nære Orient. Det kan være til stor hjælp at få historisk og arkæologisk baggrundsinformation, men bøgerne skal ikke kun læses som historiske dokumenter. De er ganske vist kontekstforankrede og dermed rettet mod en bestemt tid og et specifikt sted i indhold og sigte, men de er skrevet som fremtidsorienterede vidnesbyrd om Gud for kommende generationer.

Kernebudsskab

Hovedsigte. Gammel Testamente vil forkynde Gud som skaberen, frelseren og vejlederen. Vi finder Gud Faders røst og væsen formidlet gennem teksterne. Det er desuden også historien om et folk og dets religiøse ledere, og det er individuel vejledning og tros-

yringer til dannelse af Guds folk før Kristi fødsel.

Temaer. Gammel Testamente er jødedommens og de første kristnes åbenbaringsskrift. Det taler på mange forskellige måder (Hebr 1,1), men sigter på frelse, læring og personlig dannelse (2 Tim 3,16-17). Kirken anerkender bogsamlingen som en kanonisk og autoritativ kilde, som er autoriseret til brug i gudstjenesten og formidler åbenbaringen af Gud, vor Herre, Jesu Kristi Far og verdens skaber. I bibelteologisk forstand er det en del af grundlaget for kirkens bekendelse til den treenige Gud. Gennem læsningen er opgaven at danne sig et konstruktivt og kompetent overblik over de enkelte bøgernes vigtigste emner, så læseren forstår hvordan de enkelte afsnits temaer, udtryk og historie udfolder hver enkelt bogs budskab.

Ny Testamente. Det stærkeste bånd mellem Gammel og Ny Testamente er den profetiske opfyldelse af løfterne om Messias' fødsel. En anden forbindelse er af typologisk eller forbilledlig art. Hændelser, personer og institutioner som tempel og kongedømme udgør historiske eksempler, der bruges på en ny måde som modeller for forkyndelsen i Ny Testamente. Endelig er der en teologisk kontinuitet gennem læren om Gud, verden og mennesket, som prægede Jesus, apostlene og de første kristne.

Læsning. Under gennemlæsningen af Gammel Testamente må fokus ligge på de enkelte bøgernes bidrag til bibelhistorien fra skabelsen over Israels udvælgelse til livet i det fremmede og folkets fremtid. Den vigtigste opgave er at fokusere på, hvordan billedet af Gud udfoldes bog for bog i forholdet til menneskets ulydighed og omvendelse samt håbet om en frelse. Læseren kan også opleve de store skildringer af menneskelivets vilkår under had og kærlighed. Den kristne kan tyde sit liv i lyset af Guds folks situation i kriserne under ørkenvandringen og som fremmede i Babylon. Endelig må læseren undersøge, hvordan bøgerne besvarer det ondes problem,

Oversigt 1. Bøgernes rækkefølge i kanon

Hebraisk kanon	Græsk kanon
TORAH	LOVEN
Genesis (1 Mos)	Genesis
Exodus (2 Mos)	Exodus
Leviticus (3 Mos)	Leviticus
Numeri (4 Mos)	Numeri
Deuteronomium (5 Mos)	Deuteronomium
NEVIIM	HISTORISKE
Tidligere Profeter	SKRIFTER
Josvas Bog	Josvas Bog
Dommerbogen	Dommerbogen
	Ruth
Samuelsbøgerne	Samuelsbøgerne
Kongebøgerne	Kongebøgerne
Senere profeter	Krønikebøgerne
Esajas	Ezra
Jeremias	Nehemias
Ezekiel	Ester
Tolvprofetbogen	
	POETISKE
KHETUVIM	SKRIFTER
Poetiske skrifter	Job
Salmerne	Salmer
Ordsprogenes Bog	Ordsprogenes Bog
Job	Prædikerens
	Højsangen
Festruller (<i>megilloth</i>)	PROFETERNE
Højsangen (påske)	Store profeter
Ruth (ugefest)	Esajas
Klagesangene (587)	Jeremias
Ester (Purim)	Klagesangene
Præd (løvhyttefest)	Daniel
Historiske skrifter:	Ezekiel
Daniel	Små profeter
Ezra-Nehemias	Hoseas
Krønikebøgerne	Joel
	Amos
Græsk kanons apokryfer	Obadias
Judits Bog	Jonas
Tilføjelser til Ester	Mika
Tobit	Nahum
Visdommen	Habbakuk
Siraks Bog	Sefanias
Baruk	Haggaj
Jeremias' Brev	Zakarias
Makkabærbøgerne	Malakias

behandler flerkoneri, gældsslaveri og fremmedhed og indskærper kærlighed til den fattige, fremmede, enken og den faderløse.

Mosebøgerne

Bibelens første fem bøger omtales efter gammel tysk luthersk tradition som Første til Femte Mosebog. På Jesu tid blev de omtalt som Loven, *Torah*, efter god jødisk tradition. De omhandler bibelhistorien fra skabelsen frem til Moses' død forud for erobringen af Israels land.

Komposition

Struktur. Mosebøgerne er inddelt i fem bøger af praktiske og tematiske grunde og kaldes derfor også med en græsk fagterm for *Pentateuken*, 'femrullebogen'. Bøgerne opdeling kan begrundes ud fra informationer i deres indledning og slutning (oversigt 1; Wenham 1997, 14). Patriarkfortællingen slutter i Første Mosebog med Josefs død, og Moses' tale i Femte Mosebog slutter med Moses' død. Udvandringen af Egypten og pagtslutningen på Sinaj slutter i Anden Mosebog med Guds manifestation i herlighed inde i Åbenbaringsteltet. Både Tredje og Fjerde Mosebog begynder med Herrens tale og slutter med samlinger af *befalinger* fra Herren. Den præstelige lovgivning og fortællingen om ørkenvandringen er dog et fælles tema for de sidste fire bøger.

Form. Mosebøgernes overordnede genre er ikke lov i snæver forstand, men *idrāh* som 'vejledning'. Bøgerne kan også opfattes om et nationalepos og en Mosesbiografi.

Litterære træk. De tre midterste Mosebøger holdes sammen af et mønster med gentagelser i handlingsforløbet fra 2 Mos 13-19 over 4 Mos 11-14 og frem til 4 Mos 20-21 og 27-35, så rejsen, frafaldet og yderligere tillægslove udgør tre parallelle forløb (oversigt 4; Wenham 1997, 17-18). Første og Femte Mosebog danner rammen om et kiastisk mønster med opholdet på Sinaj som det litterære centrum (oversigt 2).

Oversigt 1. Opdeling i fem Mosebøger

Begyndelse	Slutning		
1 Mos 1,1	<i>I begyndelsen</i>	50,26	Josefs død
2 Mos 1,1-7	Israels sønner	40,36-38	Skyen
3 Mos 1,1-2	<i>Herren kaldte</i>	27,34	Befalinger
4 Mos 1,1	<i>Herren talte</i>	36,13	Befalinger
5 Mos 1,1	Tale Moab	34,5-8	Moses' død
		34,9-12	Nekrolog

Oversigt 2. Bøgernes kiastiske struktur

	Før Moses
1 Mos 1-50	
2 Mos 2,1-15,21	Udfrielsen af Egypten
. 2 Mos 15,22-18,27	Vandringen mod Sinaj
. . 2 Mos 19,1-4 Mos 10,10	Lovgivning på Sinaj
. 4 Mos 10,11-20,29	Vandringen fra Sinaj
4 Mos 21-36	Erobring Østjordanlandet
5 Mos 1-34	Moses' sidste ord

Oversigt 3. Mosaisk forfatterskab

• nedskrivning	2 Mos 24,4; 34,27
• fortegnelser	4 Mos 33,2
• poesi	5 Mos 31,22; 33,1
• forfatteraktivitet	5 Mos 31,24; 2 Mos 17,14
• 1 Mos	2 Mos 1,7 ~ 1 Mos 12,2

Kontekst

Forfatter. Moses' forfatterskab til Mosebøgerne er en gennemgående forudsætning i den bibelske kanon. Der refereres til loven, Moses eller Mosebøgernes indhold i alle de historiske skrifter (Jos 1,7-8; Dom 3,4; 1 Sam 12,6-8; 1 Kong 2,3; 8,9.53.56; 2 Kong 14,6; 18,6.12; 21,8) og i den eftereksilske litteratur (2 Krøn 25,4; Ezra 6,18; Neh 13,1). Mosaisk forfatterskab forudsættes i jødedommen, af Jesus og apostlene (Matt 19,7; 22,24) og i den kristne kirke stort set helt frem til Oplysningstiden. En række oplysninger i Mosebøgerne forudsætter, at Moses er forfatter (se oversigt 3). Det er muligt at forsvare et *essentielt mosaisk forfatterskab*, hvis man ikke på forhånd udelukker senere opdateringer og uddybende kommentarer, som tilføjes ved afslutningen af kanonprocessen.

Historien. Mosebøgerne handler om Gud og hans gerninger fra begyndelsen med verdens skabelse og op gennem menneskeheds historie frem til Babelstårnet (1 Mos 1-11). Udvælgelsen af Abraham og fædrenes

Oversigt 4. Parallestruktur i Anden til Fjerde Mosebog

	2 Mos	3 Mos	4 Mos 1-19	4 Mos 20-25	26-35
Kald	2,1-4,17		4 Mos 1,1		27,1-11
Stammeledere	6,14-25		1,2-16	[25,4]	
Mandt			1,17-54		26; 31,48ff
Kvinder			5,12-31		27,1-11
Løfter			6,1-21		30
Påske	12,1-13,16		9,1-14		28-29
Vandring	13,17-20		10,11-33 [10,11-32]		33,1-49
Skyen	13,21-22		10,34 [9,15-23]		
Havet	14				
Vantro	14,11-14				
Sejrshymne	15,1-18		10,35-36	[21,14-15]	
Mirjam	15,20-21		12,1-15	20,1	
Klage/forbøn	15,23-25		11,1-2	[21,5-7]	
Mad + Under	16,1-17,7		11,4-35	20,2-13	
Sejr	17,8-16			21,10-35	
Jetro/Hobab	18		[10,29-32]		
Løfter	19,5-6		13,2	22-24	
Spejdere			13,2-16		34,17-29
Oprør	32,1-8	3 Mos 10,1	14,1-12	25,1-3	
Dom og plage	32,34-35	10,2	14,20-37	25,4-9	
Soning	32,26-29	[10,17]	17,1-15	25,7-13;	31
Offerlove	3 Mos 1-7	10,16-20	15		
Renhed	11-15	10,6-15	19		35,9-34

liv i Kana'ans land slutter med, at Jakobs familie tager ophold i Egypten (1 Mos 12-50). Efter århundreders befolkningstilvækst og tiltagende egyptisk undertrykkelse skildres Israels tilblivelse som pagtsfolk og dets vandring mod Kana'an. Moses er den centrale hovedperson, for de fleste begivenheder i folkets tidlige historie spænder fra hans fødsel til hans død (2 Mos 2,2-5 Mos 34,5). Der var ingen profet og leder større end Moses (5 Mos 34,10-12). Han kommunikerede personligt med Gud (2 Mos 33,11; 5 Mos 34,10), talte med Gud på folkets vegne (2 Mos 20,18-21), og han videregav Guds love (5 Mos 6,1-3).

Baggrund. Siden midten af 1700-tallet har forskere forsøgt at opdele Mosebøgerne i fire forskellige kilder (JEDP).³ Metoden blev frem til 1970 suppleret med formkritik, traditionshistorie og redaktionshistorie, og klassisk kildeteori er nu opgivet.⁴ Siden 1970 bruger mange forskere metoder, som arbejder med større litterære sammenhænge og anvender komparative, diskurs-lingvistiske og bibelteologiske tilgange.⁵

Kernebudskab

Temaer. Mosebøgerne indeholder to *credoer* (5 Mos 6,20-25; 26,5-10), som sammenfatter hovedemnerne som patriarkerne, udfrielsen, førelsen i ørkenen og erobringen af landet, men de er placeret i konteksten af loven fra Sinaj og har skabelsen og urhistorien som forudsætning. Vigtige temaer er at forklare syndens væsen og begrunde udvælgelsen af enkeltpersoner og et folk som Guds redskab i verden, og at beskrive loven som en innovativ ramme for et egalitært samfund (Berman 2008). Det centrale tema er blevet beskrevet som delvis opfyldelse af Guds løfter, fordi Josef og Moses aldrig når ind i landet, og bøgerne realiserer aldrig landløfterne. (Clines 1978,29).⁶ Dette ene tema udfoldes i tre løfter om efterkommere, land og velsignelse i relationen mellem Gud og mennesker. Disse løfter opfyldes delvist ved, at Gud handler i en verden, hvor mennesker fejler.

Første Mosebog

Bogens første del handler om skabelsen, faldet og historien frem til den store vandflod og Babelstårnet. I anden del fortælles om Abraham og hans efterkommeres liv frem til bosættelsen i Egypten.⁷

Komposition

Struktur. Første Moseboger bygget op omkring ti afsnit indledt af ordet *tôlêdôt*, som nogenlunde svarer til en *krønike*. Afsnit veksler mellem fortællinger om en særlig persons historie og slægtsregistre (oversigt 1; Mathews 1996, 25-29.35-41). De første fire *tôlêdôt*-afsnit (2,4-11,9) beskriver Adams og Noas liv og efterkommere afbrudt af et slægtsregister for Kains efterkommere og fulgt af et slægtsregister for udbredelsen af Noas børn frem til menneskehedens spredning efter Babelstårnet. De sidste seks *tôlêdôt*-afsnit (11,10-50,26) begynder med slægtslinjen fra Set til Tera, og derefter fortælles om den udvalgte Abraham. Tilsvarende følges Ismaels slægtsregistre op af fortællingerne om de udvalgte efterkommere, Jakob og Jakobs sønner.

Form. Bogen består af mange korte fortællinger, men også lange historier om vandfloden (1 Mos 6-9), førelse (1 Mos 24), konflikt om velsignelsen (1 Mos 27). Jakobs rejse til familien i 1 Mos 28-35 er et større litterært og Joseffortællingen er en novelle (1 Mos 37; 39-48; 50). Bogen indledes af den poetiske fortælling om skabelsen (1 Mos 1) og afsluttes af Jakobs afskedsdigt (1 Mos 29).

Litterære træk. Bogen bruger såkaldte type-scener, der gentages, så indbyrdes fællestræk mellem fortællinger fremhæves for læseren. Der er en række ligheder mellem tre tilfælde af, at den udvalgte hustru er i fare (1 Mos 12,10-20; 20; 26,7-11). Der er tre pagter (1 Mos 9, 15, 17) og to udvandring til Egypten (1 Mos 12 og 46-50). Samtidig bliver personerne langsomt mere individualiserede. Isak oplever i 1 Mos 26 det samme som Abraham.

I begyndelsen af bogen er Gud meget tæt på de første mennesker, men han kommer stadig mere på afstand i løbet af bogen.

Kontekst

Forfatter. Bogen har ingen forfatterangivelse, men ifølge jødisk tradition er bogen forfattet af Moses, og det bekræftes af Jesus og apostlene (Matt 19,7; ApG 3,22). Den enkleste løsning er at regne med et *essentielt* mosaisk forfatterskab, som rummer mulighed for senere opdateringer og uddybende kommentarer som eksempelvis kana'anæernes tilstedeværelse i landet (12,6) og brugen af senere navne som Dan (14,14. Jos 19,47) og Ur i Kaldæa (15,7).

Historien. Første Mosebog fortæller slægtshistorien indtil Josefs død i Egypten. Biblens datering af Abraham og hans slægts ophold i Kana'an, patriarktiden (2093-1878 f.Kr.), forudsætter en række mellemregninger (oversigt 2). Udvandringen dateres til 480 år, før templet påbegyndtes i Salomos 4. regeringsår (1 Kong 6,1), og derfra kan der regnes tilbage til Abrahams ankomst til landet som 75-årig (1 Mos 12,4).

Baggrund. Hvis patriarktiden dateres til omkring 2000 f.Kr., falder den sammen med den første fase af Mellebronzen, hvor de kana'anæiske byer, som nævnes i bogen, lå øde.⁸ Byerne genopbygges i den anden fase af Mellebronzen, og det svarer til det kulturhistoriske billede af Jakobs tid. Ingen oplysninger fra bogen er direkte nævnt i samtidskilder fra Den Nære Orient, men der findes heller ingen samtidige kana'anæiske kilder fra denne periode. Man kan med en vis sandsynlighed tidsfæste kongerne i 1 Mos 14 til den periode (Kitchen 2003, 319-323). De sociale og juridiske forhold passer ind i samtidskulturen, hvor det var muligt for en barnløs mand at adoptere sin slave (15,2-3; 48,5) eller få børn ved en barnløs kvindes slavinde (16,1-4; 30,1-13).

Patriarkerne var ikke omvandrende nomader, men integreret som fremmede i samtidens landsbymiljø (12,10) eller i byer (13,12-13; 18-19; 20), og de levede som bønder og hyrder (26,12-13; 37,12-17).

Kernebudskab

Hovedsigte. Bogen vil fortælle om skabelse, syndefald, frelse og udvælgelse fra verdens begyndelse til Israels stamfædres tid. Den evige Gud, som i begyndelsen skaber tid og rum ud af intet (1,1), drager omsorg for menneskeheden ved at frelse en rest igennem den store vandflod trods menneskets tiltagende ondskab (6,5). Gud vil dog aldrig igen straffe menneskeheden med en vandflod (8,1-5; 8,20-21; 9,1-17). Han udvælger Abraham og hans efterkommere (12,1-3; 13,14-17; 22,15-17; 28,13-15), fører dem (14; 21; 24), slutter pagt med dem (15; 17) og redder deres efterkommere i Egypten (45,5-7).

Temaer. De tre vigtigste nøgleord i bogen er *peres* 'jord' (1,1), 'agerjord' (2,6) og Kana'ans 'land' (12,1), *zeraf* 'frø' (1,11), 'efterkommer' (3,15; 7,3; 12,7), og verbet *birrex* 'velsigne' som sammenfatter Guds handlinger for at virkeliggøre løfterne om land og talrige efterkommere (jf. 1,28-30; 12,3). Land, afkom og velsignelse løber som en rød tråd igennem fortællingerne om de vidt forskellige pagtslutninger mellem Gud og Noa eller Abraham i 1 Mos 9, 15 og 17. Gudsбиледet tager afsæt i, at universets skaber har skabt mennesket som det største og i sit billede (1,26-27), og det styrker lighed og ligestilling i Israels menneskesyn (Berman 2008). Gud er dommer (3; 6-9; 19), men han er også patriarkernes personlige beskytter (12; 17-18; 24; 25; 28; 32; 41; 45; 48-49).

Ny Testamente. Hele Bibelen viderefører og udfolder skabelsen, faldet og håbet fra 1 Mos 1-3, som kulminerer i løftet om, at kvin-

Oversigt 1. Ti *tôlêdôt*-afsnit

Kronikens afsnit med fortælling (F) eller slægtsregister (S)		
IN 1,1	<i>I begyndelsen</i>	Skabelsesindledning
1. del UDBREDELSE AF SLÆGTEN (2,4-11,9)		
I 2,4	<i>F om himmel og jord</i>	Om Adam og Kain
II 5,1	<i>S for Adam</i>	Fra Adam til Noa
III 6,9	<i>F om Noa</i>	Om Noa og sønner
IV 10,1	<i>S for Noas sønner</i>	Nationer og Babel
2. del UDVÆLGELSE FRA SLÆGTEN (11,10-50,26)		
V 11,10	<i>S for Sem</i>	Fra Sem til Abram
VI 11,27	<i>F om Tera</i>	Om Abraham
VII 25,12	<i>S for Ismael</i>	Ismaels slægt
VIII 25,19	<i>F om Isak</i>	Om Jakob og sønner
IX 36,1(9)	<i>S for Edom</i>	Esaus slægt
X 37,2	<i>F om Jakob</i>	Om Josef og Jakob

Oversigt 2. Bibelsk datering af patriarktiden

Henvisning	Oplysning + års varighed	Årstal
1 Kong 6,1	Tempelbyggeri i 4. år	
	Udvandring: $972 \div 4 + 480 =$	1448
2 Mos 12,40	Ophold i Egypten	430
1 Mos 15,13	Ophold og trældom	400
	Patriarktid slutter: $1448 + 430 =$	1878
12,4	Abraham Ankomst til landet	75
21,5	Isaks fødsel	100
25,26	Isak og Esau født	60
47,9	Jakob Drager til Egypten	130
	Patriarktid begynder: $25 + 60 + 130 =$	2093

dens efterkommer vil smadre slangens hoved (3,14-19. Rom 16,20). Abrahams kald spiller en stor rolle i Det Nye Testamente (ApG 7,3. Gal 3,8). Kristne er som troende Abrahams efterkommere (Rom 9,8). Abel, Enok, Abraham, Isak, Jakob og Josef er troshelte (Hebr 11,4-22).

Læsning. Fortællingerne giver læseren det første møde med skabelse, det gode, ulydighed, død, velsignelse, udvælgelse og mange andre bibelske temaer. Læseren bør lægge mærke til, hvordan verden genskabes efter dommen, og hvordan Gud højtideligt bekræfter sit forhold til mennesker gennem pagtceremonier. Læserens etiske kompas kan formes gennem fædrenes liv, gerning og udvikling under udfordringer i et fremmed og ukendt territorium og i det spore Guds hjælp og ledelse.

I Mos 1-16

I Mos 1-6A

I Mos 1. Bibelen indledes med en poetisk flot beskrivelse af, hvordan den evige Gud skaber tiden og rummet for verdens og menneskets historie (1,1). Jorden var oprindeligt *tohu wāwōhu* 'gold og uden liv' (1,2), dækket af vand og hyltet i mørke, men Guds *ruah* 'ånd', hans skabende kraft, er til stede. På tre arbejdsdage indretter Gud først jorden til organisk liv med frø- og frugtplanter (1,11), og i de tre næste dage befolker Gud den med dyr og mennesker (1,21-22.24-27). Gud beskrives som en håndværker, der indretter den perfekte klode til mennesket, som er en afglans af ham selv, og indsætter det til at forvalte skaberværket på hans vegne (1,28). Til slut helliger Gud den syvende dag ved sin hvile. (2,1-3).

I Mos 2-3. Menneskets skabelse og første historie skildres nu detaljeret set ud fra menneskets synsvinkel og nære omverden. Gud skaber det første menneske Adam som en omsorgsfuld keramik, der kan omforme støv til liv (2,7). Han placerer det første menneske i et paradisisk spisekammer (2,9-10), hvor mennesket skal lære om ondt og godt ved at adlyde Guds ord (2,16-17). Adam møder den partner, Gud kirurgisk frembringer til at være ét kød med sin mand (2,23-25). Men slangen forfører kvinden og hendes mand til at bryde Guds befaling (3,6). De erfarer, at det onde gør dem fremmede for hinanden og Gud (3,7-8), og det medfører skyld og dom (3,9-19) og uddrivelse (3,23-24). Kvindens *zeraš* 'efterkommer' er ental, og *hū* 'han' skal knuse slangens hoved (3,15, Gal 3,16), så kampen mod det onde er ikke håbløs for efterkommerne (12,7; 13,15-16; 15,5), og *hawwāh*, Eva, bliver 'alt levendes' mor (3,20).

I Mos 4-6A. Den første barnefødsel uden for haven (4,1) bliver dog en forfærdelig skuffelse. Kain bliver den første morder (4,5-8),

og fra ham spreder hævn og død sig i slægten (4,23-24). Slægtsregistrene viser, at synden nu nedarves i slægten, for de dør alle (5,4 osv.). Der er dog også håb om nyt liv og gudstro gennem en ny fødsel (4,25-26). Enok dør ikke, men tages bort til Gud efter en fuldkommen vandring med ham (5,22-24), og Noa fødes som en trøst midt i arbejdet med den forbandede jord (5,29). At *b'ne-hā'lohīm* 'Guds sønner' (6,1) tager Adams døtre tolkes ofte som et frafald i engleverdenen, men engle tager ikke til ægte (Luk 20,34-36), og det er de onde tilbøjeligheder hos mennesker, som Gud dømmes (6,5). En anden fortolkning foreslår, at Lemeks efterkommere tiltog sig gudestatus og tog de kvinder, de ville (Bækgård 2010, 18-22), men hvordan kunne Gud så få sig selv til at udlette næsten hele menneskeheden fra jordens overflade (6,13)? Fordi hele menneskeheden straffes, kan det være et frafald iblandt Sets efterkommere (5,1b-32), for Guds sønner bruges om Israel som den udvalgte slægt (2 Mos 4,22; Hos 11,1; 5 Mos 14,1).⁹ Gud fortrød (1 Mos 6,6; 1 Sam 15,11; Jer 18,10) betyder, at han lægger en ny strategi.

I Mos 6B-11

I Mos 6B-9. Gud udvælger den retfærdige Noa (6,9), der ligesom Enok (5,22.24) og Abraham (17,1) vandrer med Gud. Fortællingen er en flot litterær helhed.¹⁰ Noa skal bygge et enormt skib for at redde ét par af alle jordens arter (6,14-21), dog syv par af de rene dyr til offer (7,1-5). Dyrene indskibes, Gud lukker selv omsorgsfuldt døren (7,16), og derefter indtræffer fortællingens dramatiske klimaks med menneskehedens udslættelse (7,17-24). Gud husker Noa (8,1), og Noa takker Gud for redningen ved at ofre (8,20). Til gengæld vil Gud aldrig mere sende en altødelæggende vandflod (8,21-22), og regnbuen skal stå som et tegn på pagtsløftet

(9,8-17). Noa må dog sande, at synden hænger ved på den nye jord (9,20-22), men der er også retfærdige (9,23), og Gud giver løfter for fremtiden (9,26-27).

I Mos 10-11. Nationernes stamtavle beskriver spredningen af storfamilierne i verden (10,5.18.32), da folkene forlader Babel på Pelegs tid (10,25; 11,18).¹¹ Fortællingen om Babelstårnet (11,1-9) er kulminationen på oprøret mod Gud og bagtæppet for Abrahams udvælgelse. Der er en ironisk modsætning mellem, at mennesker forsøger at bygge et tårn op til himlen (11,4) for ikke at spredes, mens himlens Gud stiger ned (11,7) og forpurrer deres planer og forvirrer deres sprog, så de spredes, som han oprindeligt ville det (1,28; 3,23-24; 4,16).

I Mos 12-16

I Mos 12. Efter Teras død (11,31-32) fornyes kaldet til at flytte familien til Guds land (12,1-3), så Abram kan få land og mange efterkommere (12,2; 1,28; 13,16; 15,5; 17,4). Andre vil blive velsignet eller forbandet gennem Abram og hans efterkommere (12,2-3.17; 20,17-18), og gennem ham velsignes jordens *mišpāhāh* 'storfamilie' (12,3; 10,31). Løfterne virkeliggøres dog kun gennem store vanskeligheder, for Abrams kone Saraj er barnløs (11,30), brorsønnen Lot er hans eneste slægtning (12,4), og landet bebos af kana'anæerne (12,6; 15,16). Snart bringer Abram sin hustru i fare i Egypten ved en halv sandhed om, at hun er hans søster (12,13; 20,12). Alligevel velsignes Abram (12,16), mens Faraos straffes (12,17; 12,3). Uddrivelsen af Egypten foregriber udvandringen (12,10; 47,6.27; 2 Mos 6,1; 11,2-3; 12,35-36).

I Mos 13-14. Løftet om land og efterkommere bekræftes efter, at Abram og Lots veje skilles (13,15-16). Abram redder Lot i krig (14,13-16), og ved hjemkomsten giver han tiende til kong Melkisedek af Salem (14,18.20; Sl 110,4), der ønsker velsignelse over Abram og lovpriser Gud. Abram vil kun have sin rigdom fra Skaberen (14,22).

Oversigt 3. I Mos 1-16

- IN Skabelsen (1,1-2,3)
 - . 1 Universets skabelse (1,1)
 - . 2 Jordens skabelse (1,2-2,3)
- I Om Adam og hans efterkommere (2,4-4,26)
 - tōlēdōt* om himlen og jorden (2,4)
 - . 1 Adam og Evas ulydighed (2,5-3,24)
 - . 2 Kains mord på Abel (4,1-16)
 - . 3 Kains efterkommere (4,17-24)
 - . Af Sets fødsel (4,25-26)
- II Om Sets efterkommere (5,1-6,4)
 - tōlēdōt* om Adam (5,1a)
 - . 1 Ti slægtsled fra Adam til Noa (5,1b-32)
 - . 2 'Guds sønners' bruderov (6,1-4)
 - . Af Guds vrede over synden (6,5-8)
- III Om Noa (6,9-9,29)
 - tōlēdōt* for Noa (6,9a)
 - . 1 Vandfloden (6,9b-9,19)
 - . 2 Noa forbander Kana'an (9,20-27)
 - . Af Noas død (9,28-29)
- IV Om Noas efterkommere (10,1-11,9)
 - tōlēdōt* for Noas sønner (10,1a)
 - . 1 Nationernes stamtavle (10,1b-32)
 - . 2 Babelstårnet (11,1-9)
- VI Om Abraham (11,27-25,11)
 - tōlēdōt* for Tera 1,27a)
 - . In Familiens udfordringer (11,27b-30)
 - . 1 Abrams velsignelse (11,31-14,24)
 - . . 1 Abrams kald og rejse (11,31-12,9)
 - . . 2 Udrejsen til Egypten (12,10-20)
 - . . 3 Hjemrejse og adskillelse fra Lot (13,1-18)
 - . . . 4 Abram redder Lot (14,1-24)
 - . 2 Abraham får sønnen (15,1-21,34)
 - . . 1 Landet gives ved pagtslutning (15,1-21)
 - . . 2 Hagar føder Ismael (16,1-16)

I Mos 15. Gud lover igen stor løn og efterkommere (15,1.4-5). Abram tror løftet (15,6; 12,4). Ved en højtidelig pagtslutning bevæger et ildsymbol sig ind mellem de parterede offerdyr (15,17). Gud forudsiger opholdet i Egypten og udfrielsen (15,13-14), og landløftet begrundes i Guds retfærdighed (15,16).

I Mos 16. Den barnløse Saraj kan ikke vente på Gud (16,1). Hun overtaler Abraham til at få en søn gennem Hagar, der velsignes med løftet om talrige efterkommere (16,10) og Guds beskyttelse (16,11.13). Gud møder hende som Herrens *mal'ax* 'udsending' (16,7.9.10.11), og senere vil han møde Abraham på samme måde (19,1.15; 21,17; 22,11.15).

I Mos 17-36

I Mos 17-25A

I Mos 17-19. Omskærelsen i 1 Mos 17 stadfæster løfterne (12,1-3). De nye navne Abraham og Sara (17,5.15) bekræfter Guds plan med dem midt i deres tvivl (17,17; 18,12). Gud har udvalgt Abraham for at lære slægten at følge Guds vilje og øve ret og retfærdighed (18,18-19). Det viser sig også straks gennem Guds tætte relation til Abraham, da Gud giver Abraham lov til at bede for, at Lot reddes fra Sodoma (18,22-33). Gud beskytter Abraham og Sara, da de er i fare (20,3-7.15.18), og Abraham går i forbøn for Abimelek, så han igen kan velsignes (20,17; 12,3).

I Mos 21. Efter mange års frustrationer og komplikationer opfyldes løfterne ved Isaks fødsel (21,1-3; jf. 18,10; 17,15-16.19). Sara vil af med Ismael, og Gud trøster Abraham med, at Isak er den udvalgte (21,12), men han vil også velsigne Ismael og gøre hans slægt talrig (21,13.19-20).

I Mos 22. Guds dramatiske krav om, at Abraham skal ofre Isak, virker så uforståeligt, at læseren på forhånd får oplyst, at det er en prøve (22,1a). Abraham går straks i lydighed til et udvalgt sted, hvor han skal bringe det store offer (22,1-3.4.9.14; 12,1.4; jf. 2 Krøn 3,1). Han kan kun blindt stole på, at Gud vil sørge for et andet offer end hans søn (22,8; Hebr 11,17-19). I en dramatisk fortællestil stopper englen Abraham i allersidste sekund (22,11-14) og udpeger et stedfortrædende offerdyr (22,13). Løftet stadfæstes (22,15-18; Hebr 6,17). Fortællingen betoner derfor både lydighed og det stedfortrædende offer for den førstefødte (2 Mos 13,13), og det er grundfortællingen for Israels offertjeneste og den senere placering af templet.

I Mos 23-25A. Abraham køber Makpelas hule som gravplads for Sara (23,19-20; 50,13). Hans næste opgave er at sikre slægtens fremtid ved at få hentet en brud til Isak i det gamle land (24,4). Ved guddommeligt forsyn

ledes tjeneren direkte frem til Betuels familie (24,15), og den rette brud, Rebekka, bliver den udvalgte stammoder (24,50-51.67).

I Mos 25B-28

I Mos 25B-26. Det næste afsnit fokuserer på Jakobs lange kamp mod Gud og familien. Da Rebekka under graviditeten er urolig for fremtiden og spørger Gud til råds (25,22), får hun åbenbaret, at den anden tvilling, Jakob, vil blive til et folk, der er stærkere end efterkommerne af den førstefødte Esau (25,23). Ved fødslen holder Jakob da også sin bror om hælen (25,26), og han køber Esaus førstefødselsret (25,31.34). Fortællingen afbrydes med en kort skitse af Isaks liv som den, der skal videreføre løfterne (26,3-5). Abraham havde bragt sin kone i fare to gange (12,10-20; 20), alligevel stikker Isak en løgn ved at kalde Rebekka for sin søster (26,7 modsat 20,12).

I Mos 27-28. Da Esau gifter sig med to hit-titter (26,34-35), afsløres han som uegnet til føre løfterne videre, og det hjælper ham ikke, at han senere gifter sig med Ismaels datter (28,6-9). Den blinde Isak handler i strid med Guds valg af Jakob (27,1), mens Rebekka manipulerer sin mand til alligevel at give Jakob velsignelsen (*b'rāxāh*) 27,35-36), her med et flot ordspil på førstefødselsret (*b'xōrāh*; 25,34). Isak indser endelig, at han ikke kan ændre Guds valg af den yngste og Esaus fravalg af fødselsrettigheder. Da Esau går med mordplaner (27,41), arrangerer Rebekka Jakobs flugt (27,43-45). Hun udnytter Isaks frygt for, at Jakob også skal vælge en lokal kana'anæisk pige (27,46), og Isak forstår nu, hvem løfterne gælder og velsigner Jakob (28,3-4). Jakob får på rejsen et frygtindgydende møde med Gud i Betel, hvor løfterne om slægt, land og velsignelse bekræftes (28,13-15).

I Mos 29-35

I Mos 29-31. Med Jakob i eksil hos familien begynder en lang historie om, hvordan Laban snyder Jakob (29,21-25). Fortællingen afspejler de ulykkelige og umenneskelige aspekter af flerkoneri (29,31; 30,1 osv.). Jakob favoriserer sin yndlingshustru Rachel, og da hun endelig får Josef, vil han rejse hjem (30,22-26). Laban har dog indset, at Gud velsigner på grund af Jakob (30,27). Det bekræftes, da Jakob i drømme får åbenbaret en særlig metode til avlsudvikling (31,10). På den måde ender Jakob med at blive betalt (30,40.42-43), og han flygter med familien (31,22-24).

I Mos 32-34. På vejen hjem konfronteres Jakob med truslen fra Esau (32,7). Jakob deler dyreflokkene og familien i håb om, at i alt fald nogle af dem vil kunne redde livet (32,8-9.11). Han trygler Gud om hjælp i tillid til hans tidligere løfter (32,10-13; 28,13.20-21; 31,3). Jakob ændres, da Gud møder ham i skikkelse af en mand og lader ham sejre efter en lang nats kamp. Efter mødet med Gud ved Penuel får Jakob navnet *yisrāʾel* 'Gud kæmper' (32,29; 17,5.15; Hos 12,4-5), og han er halt resten af livet (32,32). Jakob ender også til sidst med at bøje sig for Esau (33,3; modsat 27,29), der rejser hjem uden at angribe ham (33,12-17). Hjemkomsten til landet er dog ikke fredelig, for datteren Dina krænkes, og det får sønnerne Levi og Simeon til at gennemføre en brutal hævn (34,2.7.13-19.25-29). Jakob frygter for konsekvenserne for familien, men sønnerne er opildnet af retfærdig harme (34,30-31).

I Mos 35. Gud kalder nu Jakob tilbage til Betel (35,1; 28,10-22), og her skal Jakob rense familien for de hedenske afguder (32,2-4). Gud beskytter familien for kana'anæernes hævn (35,4-5). Problemer er der dog nok af, for Rachel dør under fødslen af Benjamin (35,16-20), og Ruben begår blodskam med faderens medhustru (35,22).

Oversigt 4. I Mos 17-36

VI	Om Abraham (11,27-25,11)
. . . 3	Omskærelsespagten (17,1-27)
. . . 4	Sønnens fødsel fastsættes (18,1-15)
. . . 5	Lot reddes fra Sodoma (18,16-19,38)
. . . 6	Abraham reddes fra Gerar (20,1-18)
. . . 7	Isak fødes og Ismael fordrives (21,1-21)
. . . 8	Pagt og brønddisput (21,22-34)
. 3	Abrahams sidste år (22,1-25,6)
. . . 1	Abrahams prøvelse (22,1-19)
. . . 2	Nakors efterkommere (22,20-24)
. . . 3	Saras død og køb af gravplads (23,1-20)
. . . 4	Isak får Rebekka som hustru (24,1-67)
. . . 5	Abrahams anden kone Keturah (25,1-6)
. Af	Abraham dør og begravnes (25,7-11)
VII	Om Ismael (25,12-18)
	<i>tōlēdōt</i> for Ismael
VIII	Om Jakob og Esau (25,19-35,29)
	<i>tōlēdōt</i> for Isak (25,19)
. In	Jakobs og Esaus fødsel (25,20-26)
. 1	Jakobs og Esaus kamp (25,27-28,9)
. . In	Jakobs og Esaus opvækst (25,27-28)
. . . 1	Jakob køber førstefødselsret (25,27-34)
. . . 2	Hændelser i Isaks liv (26,1-33)
. . . 3	Jakob får velsignelsen (26,34-28,9)
. 2	Jakobs ophold hos Laban (28,10-32,1)
. In	Gud viser sig i Betel (28,10-22)
. . . 1	Jakob slår sig ned i Karan (29,1-14)
. . . 2	Jakob ægter Lea og Rachel (29,15-30a)
. . . 3	Jakob får 11 børn (29,30b-30,24)
. . . 4	Jakob samler småkvæg (30,25-42)
. . . 5	Jakobs flugt (30,43-31,18)
. . . 6	Laban forfølger familien (31,19-35)
. . Af	Jakobs og Labans pagt (31,36-32,1)
. 3	Jakobs hjemkomst (32,2-35,15)
. In	Gud viser sig i Mahanajim (32,2-3)
. . . 1	Jakob forsønes med Esau (32,4-33,20)
. . . In	Jakobs anmodning til Esau (32,4-7)
. . . . 1	Jakob forbereder mødet (32,8-22)
. . . . 2	Jakobs natlige kamp (32,23-33)
. . . . 3	Jakob og Esau forsønes (33,1-15)
. . . Af	Jakob og Esau skilles (33,16-17)
. . . 2	Overfaldet på Sikem (33,18-34,31)
. Af	Gud viser sig igen i Betel (35,1-15)
. 4	Hustruers død, utugt og børn (35,16-26)
. Af	Isak dør og begravnes (35,27-29)